

- А.Г. Філіюк // Наук. праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : іст. науки. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2002. – Т. 8 (10). – С. 230-237.
42. Шельмагин И.И. Фабричное трудовое законодательство в России (вторая половина XIX века) / И.И. Шельмагин. – М. : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1947. – 188 с.
43. Янов А. Россия и Европа : в 3 кн. / Александр Янов. – М. : Новый хронограф, 2007. – Кн. 2: Загадка николаевской России. 1825-1855. – 502 с.
44. Ястребов Ф. Нариси з історії України у першій половині XIX століття / Ф. Ястребов. – К. : Вид-во Академії наук УРСР, 1939. – 274 с.
45. Вихватенко М.Т. Історія зародження та розвитку систем землеробства в Україні (кінець XVIII – початок XX століття) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.07 / М.Т. Вихватенко. – К., 2004. – 19 с.

The article is based on the study of sources and research literature reveals the process of consolidation in the agriculture sector bank Ukraine trade relations and its impact on the evolution of structure in the region.

Key words: Right-bank Ukraine, trade relations, management, development, social structure, evolution.

Отримано: 27.03.2013

УДК 371.383

В. В. Олійник

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ У м. КАМ'ЯНЦІ ТА ПОВІТІ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.: ВИХОВНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто розвиток початкових шкіл у м. Кам'янець та повіті в другій половині XIX – на початку XX століття, розкрито навчально-виховний процес у них.

Ключові слова: початкова школа, церковнопарафіальна школа, навчальні заняття, виховна робота, виховання, торжество, Кам'янець, повіт.

На сучасному етапі система шкільної освіти зазнає великих змін. Ця проблема є актуальною і привертає науковців до вивчення та дослідження історії діяльності навчально-виховних закладів минулого. Значний інтерес педагогів та істориків викликає період другої половини XIX – початок XX століття, зокрема стан та розвиток шкільної освіти в Подільській губернії.

Сучасні українські вчені, зокрема історики, педагоги (О. Болгар, М. Вороліс, О. Онигченко, М. Поліщук, І. Сесак та ін.), у своїх працях порушують окремі питання історії, стану та перспективи розвитку освіти на Поділлі в другій половині XIX – на початку XX століть [1; 3, с. 45; 6, с. 220-223; 8, с. 69-74; 9].

Мета статті – з'ясувати розвиток початкових шкіл у м. Кам'янець та ознайомленому повіті в другій половині XIX – на початку XX століть, розкрити навчально-виховний процес у них.

Імперська політика російського самодержавства загострила класові протиріччя в галузі освіти та школи в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. На той час рівень освіченості населення України був надто низьким. У гімназіях, реальних, комерційних училищах училися діти заможних батьків, тому що за навчання в цих закладах було встановлено дуже високу плату. Діти селян, робітників та дрібних ремісників навчалися в початковій школі, що складалась: з школи грамоти, однокласних та двокласних і вищих початкових училищ [5, с.279].

У Наддніпрянській Україні початкова освіта з 1874 р. регламентувалась «Положенням про початкові училища». До початкових народних училищ належали елементарні школи всіх відомств (церковнопарафіяльні, міністерські, земські, залізничні та ін.), міські і сільські, ті, що утримувались казною, товариствами або приватними особами [12, арк.6].

У школах грамоти учителі читали такі предмети: Закон Божий, російську і церковнослов'янську грамота, числення письмом і церковний спів. Слід зазначити, що діти спочатку вивчали російську, а потім церковнослов'янську грамоти. Для досягнення красивого і виразного письма вихованці виконували різні вправи на уроках чистописання.

У жіночих школах, крім цих предметів, викладали рукоділля. Із Закону Божого діти вивчали молитви, важливі події священної історії Старого і Нового Заповітів, короткий катехізис та загальні відомості про православне богослужіння. Такий курс розширювався в деяких школах додатковими статтями, відповідно до програми однокласної церковнопарафіяльної школи [7, с.3].

Шкільне життя і навчальні заняття в школах грамоти, як і в однокласних церковнопарафіяльних, проходили строго за визначеним статутом. Кожний день у школі розпочинався зі співу загальної ранкової молитви, а закінчувався виконанням загальної вечірньої молитви. Усі вони здійснювались урочисто і благоговійно. Перед іконою, що висіла в класі, запалювалась лампада або воскова свічка. Деякі молитви співав загальний хор. Читанням установлених молитов розпочинався і закінчувався кожний урок. Навчальні заняття проводились відповідно до розкладу, складеного на кожний день тижня і затвердженого єпархіальною училищною радою. Всі школи були забезпечені класними журналами, де записували прізвища дітей, які пропускали заняття, а також вели записи змісту уроків і бесід із вихованцями. [7, с.7].

У неділю і святкові дні діти відвідували храм Божий, були присутні на богослужінні, причому деякі з них брали участі в кліросному читанні і співі. Під час великих постів вихованці сповідалися і причащалися, а говіли всією школою разом зі своїми учителями. Звернення учителів до дітей було гуманним. Під час занять дотримувались строгого порядку і привчали дітей до відповідальності. Перерви між уроками були організованими і з рухливими іграми, під час яких вихованців навчали бути дружними, уникати сварок, бійок тощо. Важливим було і те, що дітей вчили бути скромними,

чесними, трудолюбивими, акуратними, послужливими, поважати старших, стриманими в своїх словах і поступках, справедливими, прихильними до храму Божого і вірними царю і державі. Пустотливих дітей привчали до послухання і поваги, лінєвих і безвідповідальних – до працелюбства і акуратності, сварливих і забиякуватих – до лагідності дружного відношення до інших [7, с.16].

У другій половині XIX століття в м. Кам'янці та повіті відкривалися початкові школи. Так, 14 травня 1888 р. на засіданні Кам'янець-Подільської міської думи прийнято рішення про відкриття в місті жіночого однокласного училища. Діяти воно почало з липня 1888 р. і утримувалося на кошти міської громади. Керівний персонал училища становив 9 осіб: законоучитель, учитель, помічники учителів, бібліотекар [14, арк.3, 7].

Слід підкреслити про відкриття іншого навчального закладу міста. 20 травня 1890 р. після молебню, здійсненого преосвященим Донатом, єпископом Подільським і Брацлавським, у присутності преосвященого м. Подільського, губернатора та інших почесних гостей, відбулося урочисте відкриття Кам'янецького (на Руських фільварках) міського парафіяльного училища для хлопчиків і дівчаток на кошти графа, відповідно до рішення від 17 лютого 1890 р. До училища вступило 53 учні, а їхніми вчителями призначено Яришевського і Осаковського. Законоучителем був протоієрей І. Левицький, настоятель фільварецької Покровської церкви [13, арк.6, 8].

10 листопада 1894 р. у м. Жванці Кам'янецького повіту було освячено приміщення для міської церковнопарафіяльної школи. Дійство проходило урочисто. Вранці в Свято-Троїцькій церкві служили літургію міський о. благочинний протоієрей Григорій Снігурський, священник І. Шаворський. Після молебню священнослужителі зі всіма прихожанами через усе містечко направились до шкільного приміщення. Священик освятив приміщення і поблагословив дітей, учителів, батьків та усіх присутніх на добрі справи [4, с.973-974].

У зазначений період у початкових школах м. Кам'янця та повіті на високому рівні була поставлена виховна робота. З дітьми велися бесіди на морально-етичні теми, проводилися торжества. Так, 11 травня 1905 р. в церковних школах міста Кам'янця відбулося свято на честь і в пам'ять святих слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія (відповідно до циркуляра Святійшого Синоду «Про вшанування пам'яті св. слов'янських просвітителів Кирила і Мефодія у церковних школах м. Кам'янця», 1905). В урочистостях взяли участь чотири міські однокласні школи і одна школа грамоти. О 9-й годині ранку в Олександро-Невській церкві відслужили літургію, після чого учні взяли участь у хресній ході до міської криниці, де було освячено воду. Після водоосвячення в церкві урочисто відслужили молебень св. Кирилу і Мефодію. Після молебню, о 12-й годині дня, усі діти відправились у с. Мукшцу Китайгородську, де в приміщенні церковнопарафіяльної школи і завершилось торжество.

До свята готувалися задалегідь. Класна кімната була прикрашена зеленню і квітами, діти весело розмовляли, чекаючи

прибуття Преосвященного Парфенія, єпископа Подільського і Брацлавського. Зустріли Владику співом «Святися, святися», потім проспівали тропар св. Кирилу і Мефодію. Владика благословив усіх присутніх, поздоровив учнів із благополучним і успішним закінченням навчального року і кожному з тих, хто закінчив курс навчання, вручив Євангеліє із псалтирем російською мовою, даючи їм настанови. Після дарування книг начальник відділу (він же завідувач школами Олександро-Невського приходу) священник В. Чекан за благословенням Владики на знак подяки Богові за успішне закінчення шкільних занять заспівав молитву «Благослови, душе моя, Господа». Потім учні за бажанням Преосвященного проспівали тропарі (пісні-молитви) св. Олександру Невському і св. Миколаю. Після цього Владика поблагословив дітей. Дітям роздавали гостинці, а хор учнів міської школи під керівництвом свого вчителя в цей час виконав молитву св. Кирилу і Мефодію «Слава вам, брати, слов'ян просвітителі». Наприкінці діти проспівали «Многая літа» Його Преосвященству і всім присутнім [10, с.613-614; 2, с.28].

На той час церковні школи мали під собою тверду основу в усіх відношеннях: щодо навчання і виховання, матеріального забезпечення і відповідної організації опікування та керівництва ними. У школах дітей привчали любити і поважати все російське (історію, мову, культуру), а водночас українське строго заборонялося і каралося законом. У навчально-виховному процесі на першому місці стояло завдання – виховати законслухняного і патріотично налаштованого громадянина Російської імперії. Українські діти виховувалися у чужому оточенні, нівелювалися українські традиції та звичаї.

Великим виховним заходом у початкових школах м. Кам'янця та повіту було святкування 25-річчя існування церковнопарафіяльних шкіл. Святішим Синодом було видано указ від 4 серпня 1908 р. про відзначення знаменної дати в 1909 р. усіма школами. Таке ювілейне торжество в м. Кам'янці-Подільському відбулося з благословення Його Преосвященства, преосвященного Серафима, єпископа Подільського і Брацлавського 10 і 11 жовтня. Урочистий захід був організований єпархіяльною училищною радою і проводився в залі Кам'янецької двокласної церковнопарафіяльної школи. У приміщенні була виставка, на якій представили фотографії зі всіх церковних шкіл єпархії (12 повітів), а також письмові учнівські роботи та вироби (вишивки на полотні, атласі і тюлю хрестиком, гладдю та бісером; плетіння; картини, виконані олівцем, аквареллю та масяними фарбами; зразки кустарного виробництва – слюсарного, гончарного, з бджільництва, городництва. Отже, у заході, можна сказати, брали участь усі церковні школи Подільської єпархії [11, с.1113, 1117].

Свято тривало два дні – 10 і 11 жовтня. 10 жовтня в Казанському кафедральним соборі служилася заупокійна літургія і панахида за померлих церковних діячів. На богослужінні були присутні учителі та учні всіх церковних шкіл м. Кам'янця. 11 жовтня свято розпочалося зі служби в соборі, де були присутні, крім учителів,

учнів, прихожан, представники різних відомств і установ міста. Після служби протоіерей І. Лебедев виступив з урочистою промовою. Далі усі співом побажали багатоліття імператору і його сім'ї, Святішому Синоду, єпископу Подільському і Брацлавському, учителям, учням, батькам і усім присутнім [11, с.1115].

Торжество продовжилося урочистим актом о 2-й годині дня в залі Кам'янецької двокласної церковнопарафіяльної школи. Захід розпочався зі співу молитви «Царю небесний», далі протоіерей В. Павлинов прочитав доповідь, в якій йшлося про значення церковної школи для народу і дітей. Шкільний хор виконав кантату (пісню) на честь свята, а діти прочитали вірші. Наприкінці торжества шкільним хором тричі було виконано державний гімн «Боже, царя збережи...», а співом молитви «Спаси, Господи...» захід було завершено [11, с.1116].

Отже, у м. Кам'янці та Кам'янецькому повіті в другій половині XIX – на початку XX століть для дітей відкривалися початкові школи (однокласні, двокласні церковнопарафіяльні, земські однокласні і двокласні училища, повітові міські училища). Навчальні заняття в них проводилися за усталеною програмою: на початку і наприкінці уроку діти читали молитви, вивчали Закон Божий. У школах урочисто влаштовувалися виховні заходи: морально-етичні бесіди, торжества (з нагоди відкриття закладу, відзначення пам'ятних дат). Здійснювалося виховання учнів у дусі віри, покори церкві й державі, що не відповідало генотипу української дитини.

Список використаних джерел:

1. Болгар О.М. Проблеми національної україномовної початкової школи та громадсько-педагогічний рух в Україні кінця XIX – початку XX ст. / О.М. Болгар // Педагогічні науки : зб. наук. пр. – Херсон : вид-во ХДУ, 2005. – Вип. 40. – 460 с.
2. Волох С. По святках / С. Волох // Світло. – 1911. – № 7. – С. 28-32.
3. Вороліс М.Г. Розвиток початкової освіти на Поділлі в 1861-1918 рр. / М.Г. Вороліс // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. Сер. «Історія». – Вінниця, 1999. – Вип. 1. – С. 45.
4. К.С. Освячення шкільного приміщення в м. Жванці Кам'янецького повіту / К.С. // Поділ. епарх. відом. – 1894. – 26 листоп. (№ 48). – С. 973-974.
5. Любар О.О. Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. / О.О. Любар, М.Г. Стельмахович, Д.Т. Федоренко ; [за ред. О.О. Любара]. – К. : Знання, 2003. – 450 с.
6. Онищенко О.І. Впровадження позакласних виховних заходів педагогічними радами освітніх закладів України другої половини XIX століття / О.І. Онищенко // Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості : зб. наук. пр. / Ін-т проблем виховання. – К., 2001. – Кн. II. – С. 220-223.
7. Отчет о состоянии церковных школ Подольской епархии в учебно-воспитательном отношении за 1902-1903 учебный год. – Каменец-Подольский : типогр. С. П. Киржацкого, 1904. – 20 с.
8. Поліщук М.С. Стан початкової освіти на Правобережній Україні в 60-90-х роках XIX ст. / М.С. Поліщук // Український історичний журнал. – 1971. – № 3. – С. 69-74.
9. Сесак І.В. Освіта на Поділлі : у 2-х ч. / І.В. Сесак, Г.Д. Мітін. – Кам'янець-Подільський, 1996. – Ч. 1: Початкові школи Поділля в другій половині XIX ст. – на початку XX ст. – 150 с.

10. Синкевич Я. Шкільні Кирило-Мефодіївські свята. Шкільне свято 11 травня в м. Кам'янці / Я. Синкевич // Поділ. епарх. відом. – 1905. – 9 квіт. (№ 15). – С. 613-614.
11. Слово в день празднования 25-летия существования церковно-приходских школ (2 октября 1909 г.) // Православная Подолия. – 1909. – 1 нояб. (№ 44). – С. 1110-1118.
12. Держархів м. Києва. Ф. 152 Київське міське приходське училище № 47, 1912 р., оп. 1, спр. 17. Інструкція і правила прийому дітей в приходське училище; звіт про роботу училища за 1912 р.; список учнів, 01.01.1912 р. – 20.09.1912 р., 39 арк.
13. ЦДАК України, ф. 707 Управління попечителя Київського учбового округу. 1862-1918 рр., оп. 296, спр. 46. Про відкриття міського парафіяльного училища в м. Кам'янці на Руських фільварках на кошти міста, 1890 р., 9 арк.
14. ЦДАК України, ф. 707 Управління попечителя Київського учбового округу. 1862-1918 рр., оп. 296, спр. 84. Про відкриття жіночого однокласного училища в м. Кам'янці на кошти міської громади, 1888 р., 16 арк.

The article reviews the development of primary schools in the city Kamenets and county heater in the second half of the nineteenth – early twentieth centuries, reveals the educational process in them.

Key words: elementary school, church school, classes, educational work, education, celebration, Kamenets, county.

Отримано: 16.04.2013

УДК 94(470+571)«1900/1906»

З. В. Священко

АГРАРНІ ІНІЦІАТИВИ РОСІЙСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ДІЯЧІВ-ФАХІВЦІВ З АГРАРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ В РОКИ РЕВОЛЮЦІЇ 1905-1907 рр.

У статті висвітлено аграрні ініціативи російських громадських діячів – фахівців з аграрної проблематики в роки революції 1905-1907 рр. Аналізується декілька точок зору на бачення тогочасною російською громадськістю шляхів вирішення аграрного питання.

Ключові слова: Російська імперія, інтелектуальна еліта, землекористування, аграрне питання.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. сільське господарство Російської імперії конче потребувало ефективних реанімаційних дій. Аграрна політика, аграрне питання із суто економічної проблеми перетворилися й на політичну.

Тому аграрне питання у проурядових колах Російської імперії на початку XX ст. посідало чільне місце, стало лейтмотивом внутрішньої економічної політики держави. Особливо зусилля властей з його вирішення активізувалися під час масових селянських збройних антиурядових виступів. Осторонь нагальних проблем країни не стояла й громадські діячі, фахівці з аграрної проблематики: П. Мігулін, О. Чупров, А. Петражицький та інші. Вони на адресу властей надсилали різноманітні проекти з реформування аграрного сектора економіки.